

*Н. П. Нелезенко,
аспірант кафедри управління суспільним розвитком,
Національна академія державного управління при Президентові України, м. Київ*

ПРОБЛЕМИ СТВОРЕННЯ ПРОЗОРИХ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ МЕХАНІЗМІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ ТА УЧАСТІ В КОНТРОЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

*N. P. Nelezenko,
postgraduate student of the department of public development
of the National Academy of Public Administration, Office of the President of Ukraine, Kiev*

PROBLEMS OF CREATION OF TRANSPARENT ORGANIZATIONAL AND LEGAL MECHANISMS FOR COMBATING CORRUPTION AND INVOLVEMENT OF CIVIL SOCIETY INTO CONTROL PROCESS

У статті досліджено: терміни "відкритість" і "прозорість" в діяльності органів державної влади, проблему створення прозорих організаційно-правових механізмів протидії корупції, роль і місце громадянського суспільства в прийнятті державно-управлінських рішень.

In the article the definitions "openness" and "transparency" in government bodies are researched. The author also explores the problem of establishing transparent institutional and legal mechanisms to combat corruption, the role and place of civil society in decision-making process.

*Ключові слова: відкритість, прозорість, громадянське суспільство, державне управління.
Key words: openness, transparency, civil society, public administration.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний етап розбудови України вимагає створення прозорої, ефективною і відповідальною системи державного управління, здатної задовольняти потреби людей, сприяти подоланню корупції, забезпеченню внутрішньополітичної стабільності, встановленню правових відносин між державою і бізнесом, впровадженню інноваційних програм, реформуванню усіх сфер життя українського суспільства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням запобігання корупції, зміцнення прозорості та інформаційної відкритості влади і залучення активної громадянської позиції присвячено багато досліджень вітчизняних вчених: В. Авер'янов, Е. Афонін, Н. Гудима, В. Дерезь, Н. Дніпро, Ю. Кальниш, Ю. Ковбасюк, О. Кучабський, Р. Єрмолаєв, О. Совгіря, Р. Марчук, А. Михненко, А. Мудров, В. Мельниченко, В. Недбай, М. Ославський, В. Серьогін, О. Соснін, А. Тедеев та інших. Водночас, потребує додаткового дослідження проблема створення прозорих організаційно-правових механізмів протидії корупції та підключення до контролю за їх дотриманням структур громадянського суспільства.

МЕТА СТАТТІ

розглянути категорійно-понятійний апарат щодо термінів "відкритість" і "прозорість" в діяльності органів державної влади. Визначити роль і місце громадянсь-

кого суспільства в прийнятті державно-управлінських рішень.

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що ефективна протидія корупції неможлива без забезпечення реальної прозорості та інформаційної відкритості влади. Діяльність державних структур та їх посадових осіб має стати прозорою для громадян України. І хоча останнім часом в нашій країні зроблено величезний крок у напрямі відкритості влади (це зумовлено об'єктивними процесами демократизації суспільства), варто констатувати, що звичка утаємничувати "все і вся" ще міцно сидить у психології української бюрократії. Адекватною на такий стан речей є реакція громадян України, більшість яких вважає, що рішення в органах влади приймаються "корумповано і нечесно". Це є одним із показників того, що рівень довіри громадян до обраної ними ж влади досяг критичної межі [1].

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відкритість і прозорість в діяльності органів державної влади є невід'ємними характеристиками здійснення ефективного державного управління та обов'язковими умовами перетворень держави на шляху демократичного розвитку [2].

Варто зазначити, що у наукових колах ведуться численні дискусії навколо теоретичних та практичних питань, пов'язаних з прозорістю та відкритістю системи державного управління.

Великий тлумачний словник сучасної української мови серед значень слова "відкритий" наводить такі:

"доступний для всіх бажаючих"; "неприхований, нетаємний, явний" [3, с. 131]. Прозорість же визначається як властивість і стан, що характеризується доступністю для сприйняття, зрозумілістю, ясністю, дохідливістю, можливістю легко розгадати, збагнути, неприхованістю [3, с. 971].

Стосовно змісту принципів відкритості та прозорості слід зазначити наступне. На наш погляд, заслуговують на підтримку позиції тих авторів, які відзначають, що:

— принцип відкритості у державному управлінні — загальноприйнята норма, яка передбачає можливість громадян брати безпосередню участь у діяльності органів державної влади і виявляється у забезпеченні реального впливу громадян та їхніх об'єднань на зміст управлінської діяльності [4, с. 470].

"Відкритість" використовується для визначення заходів, що здійснюються з метою максимального залучення населення до участі в державному управлінні, а також забезпечення довіри громадськості до різного рівня державних установ. Відкритість в діяльності органів державної влади гарантує врахування думки громадськості при розробці та впровадженні державних управлінських рішень.

Принцип відкритості у державному управлінні передбачає наявність у системі правових відносин широких каналів взаємопроникнення для всього спектру соціальних, економічних і політичних сил та має соціально-комунікативне спрямування. Вищезгаданий принцип є важливою умовою взаємодії держави та громадянського суспільства, рівності прав на інформацію, участі громадськості в суспільно-політичному житті, здійснення контролю за діяльністю органів державної влади [4, с. 470] і запобігання проявам корупції;

— принцип прозорості у державному управлінні — загальноприйнята норма, яка забезпечує обізнаність населення щодо сутнісних проявів матеріального і процесуального аспектів діяльності органів державної влади, а також зрозумілість її обумовленості, змісту і сенсу. У довідкових виданнях "прозорість" визначається, насамперед, як фізична характеристика матеріальних об'єктів, а також як доступність для сприймання, зрозумілість, дохідливість, явність, неприхованість, щирість, відвертість тощо. Термін "прозорість" у значенні характеристики діяльності органів державної влади можна тлумачити, передусім, як властивість бути зрозумілим [4, с. 473].

Принцип прозорості у державному управлінні передбачає своєчасне отримання громадянами надійної та достовірної інформації про діяльність органів державної влади, що забезпечується законодавством про свободу інформації. Цей принцип полягає у встановленні органами державного управління умов, що забезпечують залучення громадян та інших об'єктів управління до прийняття управлінських рішень шляхом створення і гарантування високого рівня їх обізнаності щодо змістового та процедурного аспектів державно-управлінської діяльності. Він гарантує дотримання правових засад здійснення відповідних повноважень органами державної влади, сприяє усуненню правових колізій та недоліків у законодавстві. А також забезпечує відповідальність державних службовців за зміст їх управлінської діяльності [4, с. 473].

Отож, аналіз змісту понять "відкритість" і "прозорість" дають підстави зробити висновок про те, що кожен із цих принципів є самостійним і потребує окремого закріплення у законодавстві [5].

На думку В. О. Серьогіна, у сучасних демократичних державах доступ громадськості до інформації державного значення забезпечується у два способи: заборона цензури і створенням механізму отримання офіційних документів. Інформування широкого загалу про діяльність уряду і прийняті ним рішення забезпечуються:

- 1) через парламент (звіти, відповіді на депутатські запити та ін.);
- 2) через засоби масової інформації (тексти правових актів, статті, інтерв'ю, прес-релізи та ін.);
- 3) безпосереднім спілкуванням з громадянами (відповіді на інформаційні запити, бесіди з громадянами під час робочих поїздок Прем'єр-міністра по країні та ін.) [6, с. 14].

Провідна роль у забезпеченні поінформованості населення про діяльність урядових структур належить відповідним прес-службам, які мають забезпечувати прямі та зворотні інформаційні потоки між виконавчою владою і громадянами [6, с. 14].

Забезпечивши прозорість діяльності владних структур, влада вирішує три надзвичайно важливих для себе і суспільства задачі: повертає довіру громадян до офіційної влади; створює несприятливі передумови для подальшого корумпування суспільства; забезпечує реалізацію конституційних прав громадян в інформаційній сфері (ст. 32 і 34 Конституції України) [7].

На сьогоднішній день проблема участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики виявляється дуже актуальною для будь-якої країни світу, оскільки для створення правового, демократичного суспільства держава має забезпечувати громадянам право брати участь в управлінні державними справами. Адже, зрозуміло, що тільки в умовах розвинутої демократії за дієвої участі механізмів стримувань і противаг можуть вільно відбуватися відносини між урядом і громадянами. Взаємодія між урядом і громадянами повинна існувати у всіляких сферах життя, починаючи від розробки політичного курсу й закінчуючи наданням споживчих послуг. Участь громадян у відкритому управлінні державою на демократичних засадах через встановленні і не встановленні законодавством форми безпосередньої участі та незалежний нагляд за діяльністю владних структур як основа механізмів стримувань і противаг неможливий без забезпечення вільного доступу до інформації та відкритому обговоренні тих чи інших рішень влади [8].

Забезпечення принципів відкритості та прозорості у державному управлінні передбачає закріплення цього принципу на законодавчому рівні та обов'язкову нормативно-правову регламентацію механізмів реалізації. В Україні забезпечення відкритості суб'єктів владних повноважень регламентується Законами "Про інформацію" від 02.10.1992, зі змінами і доповненнями [9], "Про доступ до публічної інформації" від 13.01.2011, який набув чинності 9 травня 2011 [10] та "Про центральні органи виконавчої влади" від 17.03.2011 [11]. Одним із ефективних механізмів забезпечення принципу відкритості у дер-

жавному управлінні є електронне урядування, концепція розвитку якого схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України № 2250-р. від 13.12.2010 [12].

Над проблемою участі громадськості в державних справах почали працювати науково-методичні та аналітичні центри, наприклад, такі як Міжнародний центр перспективних досліджень, Український незалежний центр політичних досліджень та інші. Конституцією України громадянам надані достатньо широкі права та можливості у різних формах брати участь у процесі прийняття рішень державними органами України. Однак існує проблема реального механізму і забезпечення проголошених у Конституції України прав [8].

Підкреслимо той факт, що дотепер жодний чинний нормативно-правовий акт не регламентує чітких процедур (крок за кроком) щодо забезпечення громадян з боку Верховної Ради України, а так само й з боку Кабінету Міністрів України, міністерств та інших центральних органів виконавчої влади, інформацією щодо питань, які обговорюються цими органами, питання, відповідно до яких прийматимуться рішення, проектів та механізмів прийняття важливих для суспільства рішень [13; 14]. Постає необхідність у прийнятті норм, які б процедурно забезпечували взаємозв'язок урядових структур та громадян України з вироблення нової суспільної політики, що містить дієві механізми стримувань і противаг.

Якщо Верховна Рада України, як представницький орган влади, за своєю природою є відкритішим, то урядові структури за своєю природою закритіші. Діяльність виконавчих органів влади незрозуміла більшості громадян. Громадяни мають менше інформації щодо того, як вони можуть брати участь у роботі системи органів виконавчої влади [8].

Істотним кроком у цьому напрямі могло б стати прийняття Закону України "Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб" [15] та Закону України "Про внесення змін до деяких законів України (щодо забезпечення прозорості прийняття рішень та фінансової звітності органами державної влади, місцевого самоврядування)", які законодавче закріпили б для громадян та юридичних осіб України можливість вільно отримувати інформацію про ці органи та їхніх посадових осіб в обсягах та в порядку, встановлених цими Законами [1].

Право на доступ до інформації є конституційним правом людини, яке передбачене і гарантоване статтею 34 Конституції України, а саме, право кожного на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань; право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб на свій вибір [7].

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя.

Закріплене Конституцією України право на інформацію передбачено, насамперед, Законами України

"Про звернення громадян" [16], "Про інформацію", "Про доступ до публічної інформації" та іншими нормативно-правовими актами.

Закон України "Про інформацію" (далі — Закон) встановлює, що кожен має право на вільне одержання, використання, поширення, зберігання та захист інформації, необхідної для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів. Під інформацією Закон розуміє будь-які відомості та/або дані, які можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді.

Реалізація права на інформацію не повинна порушувати громадські, політичні, економічні, соціальні, духовні, екологічні та інші права, свободи і законні інтереси інших громадян, права та інтереси юридичних осіб.

Закон закріплює основні принципи інформаційних відносин, а саме: гарантованість права на інформацію; відкритість, доступність інформації, свобода обміну інформацією; достовірність і повнота інформації; свобода вираження поглядів і переконань; правомірність одержання, використання, поширення, зберігання та захисту інформації; захищеність особи від втручання в її особисте та сімейне життя.

Відповідно до Закону, право на інформацію охороняється законом та держава гарантує всім суб'єктам інформаційних відносин рівні права і можливості доступу до інформації. Також ніхто не може обмежувати права особи у виборі форм і джерел одержання інформації, за винятком випадків, передбачених законом. Суб'єкт інформаційних відносин може вимагати усунення будь-яких порушень його права на інформацію.

Розглядаючи питання щодо реалізації права на доступ до інформації, слід відмітити Закон України "Про звернення громадян" та Закон України "Про доступ до публічної інформації".

Закон України "Про звернення громадян" передбачає, що громадяни України мають право звернутися до органів державної влади, місцевого самоврядування, об'єднань громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності, засобів масової інформації, посадових осіб відповідно до їх функціональних обов'язків із зауваженнями, скаргами та пропозиціями, що стосуються їх статутної діяльності, заявою або клопотанням щодо реалізації своїх соціально-економічних, політичних та особистих прав і законних інтересів та скаргою про їх порушення.

Закон України "Про доступ до публічної інформації" визначає порядок здійснення та забезпечення права кожного на доступ до інформації, яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених цим Законом, та інформації, що становить суспільний інтерес.

Під запитом на інформацію розуміється прохання особи до розпорядника інформації надати публічну інформацію, що знаходиться у його володінні (ст. 19 Закону України "Про доступ до публічної інформації").

Проте дуже часто виникають проблеми щодо розмежування звернення громадянина та запиту на інформацію.

Отримавши лист від громадянина, суб'єкту владних повноважень, об'єднанням громадян, підприємствам, установам необхідно звернути увагу, в першу чергу, які

питання порушуються у листі. Наприклад, звернення стосується відстоювання прав і законних інтересів громадянина та пропозицій до діяльності суб'єктів владних повноважень, викриття їх недоліків (зауваження) в роботі.

А в запитих на інформацію мова йде про надання публічної інформації, якою володіє або повинен володіти її розпорядник.

Крім того, між зверненням і запитом є відмінності, а саме порядок оформлення, процедура реєстрації та обліку, а також порядок отримання інформації тощо.

Також слід звернути увагу на те, що як на звернення, так і на запит особи може бути надана відмова у наданні інформації. Письмове звернення без зазначення місця проживання, не підписане автором (авторами), а також таке, з якого неможливо встановити авторство, визнається анонімним і розгляду не підлягає.

Підсумовуючи наведене, слід відмітити, що із прийняттям Законів України "Про доступ до публічної інформації" та "Про внесення змін до Закону України "Про інформацію" (нова редакція) вбачається гарантованість кожній особі у відкритості, доступності інформації, що знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, шляхом вільного її отримання (через звернення чи через запит на інформацію) для забезпечення своїх потреб і законних інтересів.

Без доступу до інформації абсолютна більшість громадян не висловлює довіру до влади і не впевнена, що влада здатна вирішити їх проблеми. Уряд функціонує на різних рівнях: місцевому, регіональному, державному й міжнародному. І на кожному із цих рівнів уряд має вступати в контакт зі своїми громадянами. Обговорення політичних й економічних тем суспільства на національному й регіональному рівнях, залишається ще в певному замороженні, що призводить до процесів відторгнення влади від населення, і виявляється в падінні рейтингу влади всіх рівнів [8].

Вирішення проблеми необхідного рівня прозорості і відкритості спонукає органи державної влади до пошуку нових механізмів забезпечення прозорості і відкритості в діяльності органів державної влади України. А з огляду на активний розвиток інформаційного суспільства проблема механізмів забезпечення прозорості і відкритості в діяльності органів державної влади України набуває все більшої актуальності [17].

Оскільки змінюються підходи до здійснення своїх функцій органами державної влади, запроваджуються нові форми та методи роботи в системі державного управління, то і трансформації зазнають традиційні підходи до забезпечення прозорості і відкритості. Основою нової моделі управління в Україні повинна стати орієнтація на взаємодію з громадянами та їх активна участь в управлінських процесах. Цього можна досягнути, якщо громадськість буде достатньо поінформованою щодо змісту діяльності органів державної влади та матиме реальну можливість впливу на прийняття управлінських рішень. Саме тому важливо зосередити увагу на пошуку шляхів удосконалення механізмів забезпечення прозорості і відкритості в діяльності органів державної влади.

На основі аналізу трактувань терміну "механізми державного управління", термінів "прозорість" та "від-

критість" під механізмами забезпечення прозорості та відкритості в діяльності органів державної влади розуміємо складну систему, яка має визначену структуру, методи, важелі, інструменти впливу, відповідне правове, нормативне та інформаційне забезпечення, що в цілому впливають на рівень прозорості та відкритості в діяльності органів державної влади.

Враховуючи узагальнену модель механізму державного управління та з огляду на види комплексного механізму державного управління доцільно виокремити механізми забезпечення прозорості та відкритості в діяльності органів державної влади, такі як: політичні, нормативно-правові, організаційні, інституційні, інформаційні та освітні механізми [17].

Щоб бути ефективною, влада потребує фундаментальних змін у системі державного управління. Ці зміни можна досягнути за допомогою удосконалення існуючих та впровадження нових механізмів забезпечення прозорості і відкритості у діяльності органів державної влади.

Насамперед, необхідно ухвалити спеціальний закон, який би вніс визначеність у тлумачення термінів "прозорість" і "відкритість" та врегулював питання діяльності органів державної влади у напрямі забезпечення прозорості і відкритості [17].

Проведення громадського обговорення щодо запровадження механізму вільного, спрощеного та безоплатного доступу, в тому числі з використанням Інтернету, до інформації, що міститься в державних реєстрах, зокрема реєстрі прав на нерухоме майно, реєстрі юридичних осіб та фізичних осіб — підприємців, земельному кадастрі, реєстрі осіб, які вчинили корупційні правопорушення [18].

Для України відкритість органів державної влади — це не просто вимога часу, це необхідність, яку відчуває як суспільство, так і уряд, оскільки в Україні тільки за часів розбудови правової, демократичної, незалежної держави почали створюватися та поступово впроваджуватися в життя механізми залучення громадськості до вироблення та впровадження відкритої, прозорої державної політики. У цьому плані нагальною потребою виявилось не просто вироблення, а й наукове дослідження цих механізмів [8].

Доцільним видається створення єдиної державної структури, яка б реалізовувала одразу декілька напрямів в контексті забезпечення прозорості і відкритої діяльності органів державної влади. Показовим для України є досвід Канади, де створений орган державної влади з комунікацій — Департамент з комунікацій Уряду Канади (Communication Canada). Також у Великобританії, крім відомчих PR-служб, існує єдиний орган — Центральне управління інформації (Central Office of Information) — спеціальна установа, яка координує роботу всіх державних органів щодо взаємодії зі ЗМІ та громадськістю. У Сполучених Штатах Америки аналогічну роль у державному секторі виконує Інформаційне агентство (United States Information Agency) [2].

Враховуючи міжнародний досвід, у забезпеченні прозорості і відкритості належну роль варто відвести незалежним інституціям: уповноважені з прав людини, громадські захисники, комісії з прав людини, національні інститути з прав людини тощо.

Перспективним напрямом реалізації досліджуваних принципів слід уважати поширену останніми роками у розвинених країнах концепцію електронного врядування (e-Government), що передбачає забезпечення повнішого доступу до інформації через Інтернет; сприяння громадянській участі в державному житті способом створення можливостей для більш зручної комунікації з державними службовцями через електронні канали, наприклад, забезпечення можливості заповнювати необхідні документи в електронному вигляді; підвищення підзвітності уряду через підвищення прозорості його операцій, що знижує ризики корупції; підтримку виконання цілей розвитку через зменшення часу й матеріальних витрат [19, с. 674].

Основними перешкодами розвитку та реалізації концепції електронного врядування виступають: низький рівень розвитку телекомунікацій, низький рівень комп'ютерної культури населення та посадових осіб органів влади; консерватизм як суспільства, так і посадових осіб органів влади; психологічна неготовність суспільства [20, с. 15—16].

Однією з найпоширеніших технологій проведення консультацій з громадськістю в країнах Європейського Союзу, а також Канаді, США є "зелені" та "білі книги". "Зелена книга" — урядовий документ, який повинен привертати увагу громадян до наявних проблем або можливостей, що виникають, а також з'ясувати думку громадян щодо можливих способів розв'язання проблеми або використання наявних можливостей. "Біла книга" — докладна заява про державну політику, яка представляє позицію уряду з урахуванням громадської думки після проведення консультацій. Іншими словами, "зелена книга" — заява про наміри урядової політики, а "біла книга" — конкретні пропозиції з розв'язання проблеми, підготовлені за результатами обговорення "зеленої книги", тобто проведення консультацій [21, с. 69—70].

ВИСНОВКИ

Таким чином, відкритість та прозорість є основними критеріями протидії корупції. Це основні вимоги до ефективності державної влади, сформованої демократичним шляхом. За умови відсутності таких вимог суспільний контроль за діями влади є неможливим. Лише в тому випадку, коли влада "прозора", тобто публічна, відкрита у своїх намірах, можна визначити, наскільки її дії відповідають закону та є моральними.

Сьогодні удосконалення потребують політичні, законодавчі, нормативно-правові, організаційні, інституційні, інформаційні та освітні механізми забезпечення прозорості і відкритості у діяльності органів державної влади, які можуть мати різну структуру, інструменти, методи. Проте важливою умовою ефективного функціонування зазначених механізмів безперечно є чітке їх налагодження та відпрацювання на всіх рівнях влади, управління та у суспільстві.

Література:

1. Корупція в Україні: причини поширення та механізми протидії / С.В. Дрьомов, Ю.Г. Кальниш (керівник авторського колективу), Д.Б. Клименко, Г.О. Усатий, Л.М. Усаченко; За редакцією Ю.Г. Кальниша. — К.: ДП "НВЦ "Пріоритети", 2010. — 88 с.

2. Прозорість влади в контексті європейської інтеграції України: конспект лекції до короткотермінового семінару в системі підвищення кваліфікації кадрів / уклад: Е.А. Афонін, О.В. Суший. — К.: НАДУ, 2010. — 48 с.

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [Уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел]. — К.: Ірпінськ: ВТФ "Перун", 2001.

4. Енциклопедія державного управління: у 8 т. / наук.-ред. кол.: Ю.В. Ковбасюк (голова) [та ін.]; Національна академія державного управління при Президенті України. — К.: НАДУ, 2011. Т. 8: Публічне врядування / наук.-ред. кол.: В.С. Загорський (голова), С.О. Телешун (співголова) [та ін.]; Львівський регіональний інститут державного управління; Національна академія державного управління при Президенті України. — Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2011. — 630 с.

5. Совгіря О. Принципи відкритості, прозорості та гласності діяльності Уряду: визначення змісту і співвідношення понять / О. Совгіря // Публічне право № 2. — 2011.

6. Серьогін В.О. Конституційний принцип гласності у діяльності органів державної влади України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 "Конституційне право" / В.О. Серьогін. — Х., 1999.

7. Конституція України.

8. Єрмолаєв Р. Інструменти впровадження відкритої та прозорої державної політики в Україні / Р. Єрмолаєв // Суспільна політика та стратегічний менеджмент. — 2008. — № 1. — С. 53—56.

9. Закон України "Про інформацію".

10. Закон України "Про доступ до публічної інформації".

11. Закон України "Про центральні органи виконавчої влади".

12. Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про схвалення Концепції розвитку електронного врядування в Україні".

13. Регламент Верховної Ради України, від 27 липня 1994 року № 129.

14. Тимчасовий регламент Кабінету Міністрів України, від 5 червня 2000 р. № 915.

15. Проект Закону України "Про інформаційну відкритість органів державної влади та вищих посадових осіб".

16. Закон України "Про звернення громадян".

17. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Соціально-інформаційні процеси в державному управлінні та місцевому самоврядуванні".

18. Розпорядженням Кабінету Міністрів України "Про схвалення плану дій з впровадження в Україні ініціативи "Партнерство "Відкритий Уряд".

19. Недбай В.В. Технології електронного (e-Government) і мобільного (m-Government) уряду у взаємодії держави та суспільства / В.В. Недбай // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 44.

20. Тедеев А.А. Электронное государство: [монография] / А.А. Тедеев, В.Е. Усанов. — М.: Элит, 2008.

21. Комунікація: демократичні стандарти в роботі органів державної влади / За заг. ред. Н.К. Дніпренко. — К.: ТОВ "Вістка", 2008.

Стаття надійшла до редакції 15.04.2013 р.